

વાદ—પ્રતિવાદના ભેદ—પ્રભેદો

વાદ, એ વાદી અને પ્રતિવાદી એ બન્નેથી સંબંધ રાખે છે. વાદી અને પ્રતિવાદી એ બન્નેની વચનપ્રવૃત્તિ પર-પક્ષનિરાસ અને સ્વપક્ષસિદ્ધિ માટે હોય છે. આ ઉદ્દેશથી થતી વચનપ્રવૃત્તિને ‘વાદ’ કહેવામાં આવે છે. વાદનો પ્રારંભ એ પ્રકારની ઇચ્છાથી ઉદ્ભવે છે. એક વિજયલક્ષ્મીની ઇચ્છાથી અને બીજી તત્ત્વનિશ્ચયની ઇચ્છાથી. આ ઉપરથી વાદીઓમાં કેટલાક વિજયલક્ષ્મીની ઇચ્છાવાળા અને કેટલાક તત્ત્વનિશ્ચયની સ્પૃહાવાળા હોય છે. અને એથી ‘જિગીષુ’ તથા ‘તત્ત્વનીષ્ઠિનીષુ’ એમ વાદી-પ્રતિવાદીના બે ભેદો પડે છે. તત્ત્વનિષ્ઠિનીષુ પણ બે વિભાગોમાં વિભક્ત થાય છે. એક સ્વાત્મતત્ત્વનિષ્ઠિનીષુ (સ્વ આત્મામાં તત્ત્વનિર્ણય કરવા ઇચ્છનાર) અને બીજા પરત્વતત્ત્વનિષ્ઠિનીષુ (પ્રતિપક્ષીને તત્ત્વનિર્ણય કરી આપવા ઇચ્છનાર). વળી પરત્વતત્ત્વનિષ્ઠિનીષુ પણ બે ભેદોમાં વહેંચી શકાય છે. એક તે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાન્ અર્થાત્ અસર્વજ્ઞ અને બીજા સર્વજ્ઞ. આ પ્રમાણે ગણતરી કરતાં વાદી-પ્રતિવાદીના ચાર ભેદો થાય છે. તે આ રીતે—

૧-જિગીષુ, ૨-સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ, ૩-પરત્વ-તત્ત્વનિષ્ઠિનીષુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની, અને ૪-પરત્વતત્ત્વ-નિર્ણયપ્રવૃત્તસર્વજ્ઞ.

આ ચાર પ્રકારના વાદી તથા પ્રતિવાદી થયા હવે એક એક વાદી સાથે એક એક પ્રતિવાદીનો વાદ માનતા વાદના સોળ ભેદ પડે છે. તે આ રીતે—

પ્રથમ જિગીષુ સાથે સંબંધ રાખતા ચાર લેહો, જિગીષુ સાથે જિગીષુ-૧, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે જિગીષુ-૨, પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની સાથે જિગીષુ-૩, અને પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્તસર્વજ્ઞ સાથે જિગીષુ-૪.

બીજા સ્વાત્મતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુની સાથે સંબંધ રાખતા ચાર લેહો. સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે જિગીષુ-૧, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-૨, પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની સાથે સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-૩ અને પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની સાથે સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ-૪.

ત્રીજા પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની સાથે સંબંધ રાખતા ચાર લેહો.

પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની સાથે જિગીષુ. ૧, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની-૨, પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની-૩, અને પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની-૪.

ચોથા પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની સાથે સંબંધ રાખતા ચાર લેહો. પરત્વતત્ત્વનિર્ણય પ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની સાથે જિગીષુ-૧, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણય પ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની-૨, પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની-૩, અને પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત કેવળજ્ઞાની-૪.

આ પ્રમાણે ચાર ચાર લેહના ચાર વર્ગ પડતાં વાહના સોળ લેહ થવા છતાં પણ પ્રથમ ચતુષ્ક વર્ગમાં બીજે લેહ, દ્વિતીય ચતુષ્ક વર્ગમાં પ્રથમ તથા દ્વિતીય એમ બે લેહો અને ચતુર્થ ચતુષ્ક વર્ગમાં ચોથો લેહ. એમ કુલ ચાર લેહો કાઢી નાંખવા જોઈએ; કેમકે—જિગીષુ સાથે સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુનો વાહ હોઈ શકતો નથી. કારણ એ છે કે સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિશ્ચય ચાહવાવાળો ખુદ જ તત્ત્વ-જ્ઞાનની તૃપાથી જ્યારે વ્યાકુળ છે, તો પછી તે વિજય-લક્ષ્મીની આકાંક્ષા રાખનાર સાથે વાહભૂમિનો સંબંધ ધરાવવા શી રીતે યોગ્ય કહી શકાય ? અર્થાત્ ન કહી શકાય. એ માટે પ્રથમ ચતુષ્ક વર્ગનો બીજે લેહ વાહભૂમિથી બહાર છે અને એ જ કારણથી દ્વિતીય ચતુષ્ક વર્ગનો પ્રથમ લેહ પણ નિરસ્ત થઈ જાય છે. હવે જ્યાં બન્ને વ્યક્તિઓ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ હોય ત્યાં તે બન્ને પરસ્પર વાહ કરવાને અધિકારી નથી એ સુસ્પષ્ટ છે. એથી દ્વિતીય ચતુષ્ક વર્ગનો બીજે લેહ નીકળી જાય છે. બન્ને કેવળજ્ઞાનીઓનો વાહ અસંભવ જ હોવાથી ચતુર્થ ચતુષ્ક વર્ગનો ચોથો લેહ પણ ઊડી જાય છે. આમ ચાર લેહો નીકળી જતાં વાહભૂમિકાના બાર પ્રકારો ઘટે છે. તે આ રીતે—

જિગીષુ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે વાહ-પ્રતિ-વાહ કરી શકે નહિ. એ સિવાય ત્રણેની સાથે ૧-જિગીષુ, ૨-પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાની અને ૩-પરત્વ-તત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ વાહ-પ્રતિવાદી કરી શકે છે.

સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ જિગીષુ સાથે તેમજ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે

વાદ-પ્રતિવાદ કરવાને લાયક નથી. તે સિવાય પરત્વતત્ત્વ-નિર્ણયેચ્છુ અસર્વજ્ઞ અથવા સર્વજ્ઞ સાથે વાદ-પ્રતિવાદ કરવાને યોગ્ય છે.

પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ અસર્વજ્ઞ જિગીષુ વિગેરે ચારેની સાથે વાદ-પ્રતિવાદ કરવાને યોગ્ય છે.

પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ સાથે જિગીષુ-૧ સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણય સર્વજ્ઞ-૨, અને પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ અસર્વજ્ઞ સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ-૩. એ ત્રણ વાદ-પ્રતિવાદના પ્રસંગમાં ઉતરી શકે છે, પણ પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ સાથે પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ ઉતરી શકે નહિ.

આ પ્રમાણે જિગીષુ સાથે સંબંધ રાખતા ત્રણ લેદો, સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણયેચ્છુની સાથે સંબંધ રાખતા બે લેદો, પરત્વતત્ત્વનિર્ણયેચ્છુ અસર્વજ્ઞ સાથે સંબંધ રાખતા ચાર લેદો અને પરત્વતત્ત્વનિર્ણયપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞ સાથે સંબંધ રાખતા ત્રણ લેદો-એમ બધા મળી બાર લેદો વાદ-ભૂમિકામાં ઘટે છે.

જે વાદમાં વાદી યા પ્રતિવાદી તરીકે જિગીષુ હોય, તે વાદ મધ્યસ્થ સલાસદો અને સલાપતિના સમક્ષમાં હોવો જોઈએ, જેથી ઉપદ્રવનો પ્રસંગ ન ઉદ્ભવે. એથી જ જિગીષુના વાદને ચતુરંગ (વાદી, પ્રતિવાદી, સભ્ય, સલાપતિ એ ચારે અંગોથી યુક્ત) બતાવવામાં આવ્યો છે. જ્યાં વાદી અને પ્રતિવાદી બન્ને તત્ત્વનિર્ણયનીષુ (સ્વાત્મામાં તત્ત્વનિર્ણય ઇચ્છનાર અથવા બીજાને નિર્ણયીતત્ત્વ બનાવવા

ચાહનાર) મળ્યા હોય ત્યાં સભ્ય, સભાપતિની આવશ્યકતા હોતી નથી, કેમકે-જ્યાં ખૂદ વાદી-પ્રતિવાદી પોતે જ તત્ત્વ-નિર્ણય કરવા યા કરાવવાના ઉમેદવાર છે ત્યાં કોઈ ઉપદ્રવનો સંભવ હોય જ શાનો કે જેથી સભ્ય-સભાપતિની જરૂર હોઈ શકે? એટલું છે કે અગર પરત્વતત્ત્વનિર્ણયની પુ સાયોપશમિક જ્ઞાની સામા પ્રતિવાદીના હૃદયમાં યથાર્થ રીતે તત્ત્વનિર્ણય ઉપર શ્રદ્ધા ન બેસાડી શકે, તો તેવા વાદ અવસરે મધ્યસ્થ સભાસદોની હાજરી હોવી જરૂરની છે. જે વાદભૂમિમાં જિગીષુ ન હોય અને સર્વજ્ઞ વાદી યા પ્રતિવાદી હોય, તો તે સ્થળે સભ્ય સભાપતિની જરૂર પડતી નથી. અહીં એક પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે-કોઈ એવો જિગીષુ અથવા પરત્વતત્ત્વનિર્ણયની પુ મનુષ્ય હોય ખરો, કે જે સર્વજ્ઞને પણ યુક્તિ-પ્રત્યેયથી જીતવાની અથવા તેમને તત્ત્વજ્ઞ બનાવવાની ઇચ્છા રાખી તેમની સાથે વાદમાં ઉતરે? પરંતુ સમજવું જોઈએ કે-મોહની દારુણતા સીમા વગરની છે. વિચિત્ર પ્રકૃતિના માણસોથી સંસાર ભરેલો છે, તો પછી ઉપર કહ્યો તેવો કોઈ માણસ નીકળે એમાં અસંભવ જેવું નથી. સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે-ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીને જીતવા માટે ઈન્દ્રભૂતિ-ગૌતમ કેવા અહંકારપૂર્ણ આડંબરથી તેમની પાસે આવ્યા હતા? (પછીથી જો કે પ્રભુની મુદ્રા અને તેમના મધુર વચનોથી પ્રશાન્ત થયા. અસ્તુ.)

વાદ-કથા માટે સભાસદો એવા હોવા જોઈએ કે જેઓ વાદી-પ્રતિવાદીના સિદ્ધાન્તોને સમજવામાં બહુ કુશળ હોય, તે સિદ્ધાન્તોને ધારણ કરવામાં બહુ નિપુણ હોય

એવા બહુશ્રુત તથા પ્રતિભા, ક્ષમા અને માધ્યસ્થભાવવાળા હોય. આવા સભ્યો વાદી-પ્રતિવાદી બન્નેની સંમતિપૂર્વક સુકરર કરવામાં આવેલા હોવા જોઈએ.

સભાસદોનું કર્તવ્ય એ છે કે-વાદસ્થાન સ્થિર કરવું અને જે વિષય ઉપર વાદકથા ચલાવવાની હોય તેને પ્રસ્તાવ તથા પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષનો નિયમ કરવો, તેમજ વાદી-પ્રતિવાદીની પરસ્પર સાધક-બાધક યુક્તિઓના ગુણ-દૂષણનું અવધારણ કરવું. વળી સમય ઉપર ઉચિત રીતે યથાર્થ તત્વને જાહેર કરી કથા અંધ કરાવવી. એ પ્રમાણે ફક્તની ઉદ્દેશ્યણ કરવી અર્થાત્ વાદી-પ્રતિવાદીના જય અને પરાજય હોય તે વિષેનું પ્રગટીકરણ કરવું.

વાદને માટે સભાપતિ એવો હોવો જોઈએ કે જે પ્રજાવાન, આજ્ઞેશ્વર અને મધ્યસ્થદષ્ટિ હોય. પ્રજા વગરનો સભાપતિ વાદભૂમિની અંદર કોઈ પ્રસંગ પર તાત્વિક વિષય પર બોલવાનું આવી પડે તો શું બોલી શકશે ? એ માટે સભાપતિમાં પ્રથમ ગુણ પ્રજા આપેક્ષિત છે. આજ્ઞેશ્વરત્વ ગુણ પણ સભાપતિમાં અતિ આવશ્યકતા ધરાવે છે, નહિ તો કદાચિત્ કલહ-ક્રિસાહ જિલો થતાં વાદકથાનું પરિણામ શું આવે ? એ જ પ્રમાણે મધ્યસ્થ દષ્ટિ રાખવાનો પણ સ્વભાવ સભાપતિને માટે અતિ જરૂરનો છે.

સભાપતિનું કર્તવ્ય વાદી, પ્રતિવાદી અને સભાસદોથી પ્રતિપાદિત થયેલા પદાર્થોનું અવધારણ કરવું, વાદમાં કોઈ ઝઘડો જિલો કરે તો તેને અટકાવવો અને વાદ પહેલાં વાદી-પ્રતિવાદીમાં જે પ્રતિજ્ઞા થઈ હોય અર્થાત્ જે હારે તે

વિજેતાનો શિષ્ય થાય, એવી યા બીજા પ્રકારની જે પ્રતિજ્ઞા થઈ હોય તેને પૂર્ણ કરાવવી તથા પરિતોષિક આપવું એ છે.

અન્ય વિદ્વાનો વાદ, જલ્પ અને વિતંડા એમ કથાના ત્રણ વિભાગો માને છે. છલ વિગેરેનો પ્રયોગ જેમાં થાય તે કથાને ‘જલ્પ’ કહેવામાં આવી છે. સ્વપક્ષસ્થાપન તરફ પ્રવૃત્તિ નહિ કરતાં પરપક્ષનો પ્રતિક્ષેપ કરવા તરફ વાગાડંબર ઉઠાવવો એને ‘વિતંડા’ કહેવામાં આવી છે. આ વિતંડા વસ્તુસ્થિતિએ કથા હોવાને યોગ્ય નથી. જલ્પ કથાનો વાદમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. જિગીષુના છ વાદિત્વ યા પ્રતિવાદીત્વમાં જે કથા ચાલે છે તેને વાદકથા પણ કહી શકાય છે.

વાદકથામાં છલપ્રયોગ ન થાય એ ખરી વાત છે, પણ કદાચિત્ અપવાદ દશામાં છલપ્રયોગ કરવામાં આવે તો એથી તે વાદકથા મટી શકતી નથી. ‘જલ્પ’ને વાદકથાનો જ એક વિશેષ ભાગ માનીએ તો એ ખોટું નથી.

પ્રકારાન્તરથી વાદના ત્રણ ભેદો પડે છે. શુષ્કવાદ, વિવાદ અને ધર્મવાદ. બકવાદી અધર્માત્માની સાથે જે વાદ કરવો તે ‘શુષ્કવાદ’ છે. ફક્ત વિજયલક્ષ્મીને ચાહનાર એવા વાવઢૂક સાથે જે છલ-જાતિપ્રધાન વાદ કરવો તે ‘વિવાદ’ છે. મધ્યસ્થ, ગંભીર અને બુદ્ધિમાન એવા શાણા મનુષ્યની સાથે શાસ્ત્રમર્યાદાપૂર્વક જે વાદ કરવો તે ‘ધર્મવાદ’ છે. આ ત્રણ વાદોમાં છેલ્લો જ વાદ કલ્યાણકારી છે. પહેલો વાદ તો વસ્તુતઃ બકવાદ છે. બીજો વાદ પણ બેખમભરેલો અથવા ફલરહિત છે. દેશ, સમય, સલા

વિગેરે સંયોગો જોઈતદનુસાર વિવેકપૂર્વક વાદ કરવો. વિજય-લક્ષ્મીને ચાહનારની સાથે વાદ કરવો અસ્થાને નથી, પણ સમય, પ્રસંગ જોળખી લેવો જોઈએ. સામગ્રી અનુકૂળ રહે તેવાની સાથે જો ઉચિત રીતે વાદ કરવામાં આવ્યો હોય તો શાસનની પ્રભાવના થાય છે અને મહત્ પુણ્ય મેળવાય છે, પરંતુ ઈતર દર્શનીયાદિ બકવાદી, વાક્યપટુ ધર્મદ્રેષીની સાથે તો ભૂલેચૂકે પણ વાદના પ્રસંગમાં ન ઉતરવું.

ભ૦ શ્રી. હરિભદ્રસૂરિજી સ્વચિત યોગખિન્દુ ગ્રન્થરત્નમાં પ્રતિપાદિત કરે છે કે—કુતર્કજનિત વાદ વ્યર્થ છે, તત્ત્વસિદ્ધિ મેળવવાનું સાધન તો યોગ જ છે.

“ एवं च तत्त्वसंसिद्धेर्योग एव निबन्धनम् ।

अतो यद् निश्चितैवेयं नान्यतस्त्वीदृशी क्वचित् ॥

अतोऽत्रैव महान् यत्नस्ततत्त्वप्रसिद्धये ।

प्रेक्षावता सदा कार्यो वादग्रन्थस्त्वकारणम् ॥ ”

અર્થાત્—એ પ્રકારે તત્ત્વસિદ્ધિ મેળવવાનું સાધન ‘યોગ’ જ છે. યોગથી જેવી રીતે તત્ત્વસિદ્ધિ નિશ્ચિત થાય છે તેવી રીતે બીજાથી થતી નથી. એ માટે એમાં જ (યોગમાં જ) તે તે તત્ત્વોનો ચથાર્થ સ્ફુટ પ્રતિભાસ કરવા માટે પ્રેક્ષાવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એને માટે વાદના ગ્રન્થો કારણ નથી.

વિદ્વાનોની સભામાં અનેક પ્રકારના વાદ—પ્રતિવાદો થતાં જોવામાં આવે છે, પરંતુ એથી તત્ત્વનો અન્ત પ્રાપ્ત થતો નથી. એ વિષે ધ્યાનીના બળદનું ઉદાહરણ આપી ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ભગવાન્ આગળ કથન કરે છે કે—

“ વાદાંશ્ચ પ્રતિવાદાંશ્ચ, વદન્તોઽનિશ્ચિતાંસ્તથા ।

તત્ત્વાન્તં નૈવ ગચ્છન્તિ, તિલપીલકવદ્ ગતૌ ॥ ”

ભાવાર્થ-ધાંચીના બળદની આંખે પાટા બાંધેલા હોય છે. તે સવારથી ફરવા માંડે છે અને ફરતાં ફરતાં સાંજ પૂરી કરે છે. એટલા લાંબા વખત સુધી ભ્રમણ કરવા છતાં તે બળદ ત્યાં ને ત્યાં જ સ્થિત રહેલો હોય છે. આ પ્રમાણે વિકલ્પ બળોથી ભરેલા વાદ-પ્રતિવાદો કરવા છતાં પણ તેનું ક્ષણ વિકલ્પબળમાં જ સમાપ્ત થાય છે. હૃદયંગમ તત્ત્વપ્રકાશ મળી શકતો નથી અર્થાત્ તત્ત્વપ્રકાશ-તત્ત્વસિદ્ધિ તો ઉપર કથિત ‘યોગ’ દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે.

કહેવાનો હેતુ એ છે કે-શાસનની પ્રભાવના માટે, શ્રદ્ધામાં સ્થિર થવા તથા અન્યને કરવા માટે ‘ધર્મવાદ’ યુક્ત છે, સિવાય બીજા વાદો કુતર્કજનિત-અપ્રશસ્ત હોઈ વ્યર્થ છે.

(અધ્યાત્મ તત્ત્વાલોકનું અવતરણ વધારા સાથે.)

▲ ▲ ▲ ગૃહસ્થને પ્રથમ સાધ્ય કરવા યોગ્ય

ગૃહવાસનો જેને હૃદય વર્તે છે, તે જો કાંઈ પણ શુભ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ ઈચ્છતા હોય તો તેના મૂળ હેતુભૂત એવા અમુક સદ્વર્તન-પૂર્વક રહેવું યોગ્ય છે. જે અમુક નિયમમાં ‘ન્યાયસંપન્ન આજીવિકાદિ વ્યવહાર’ તે પહેલાં નિયમ સાધ્ય કરવો ઘટે છે. એ નિયમ સાધ્ય થવાથી ઘણા આત્મગુણો પ્રાપ્ત થવાનો અધિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રથમ નિયમ ઉપર જો ધ્યાન આપવામાં આવે અને એ નિયમને સિદ્ધ જ કરવામાં આવે, તો કપાયાદિ સ્વભાવથી મંદ પડવા યોગ્ય થાય છે અથવા જ્ઞાનીનો માર્ગ આત્મપરિણામી થાય છે.